

appendix op bladzijden 388-429) en zijn uitgave van het 'Onze vader' uit 1664 lijken wat te hebben nagewerkt. In de appendixen vindt men verder een nuttige inventarisatie van de overgeleverde correspondentie van Van Vliet (361-87) en een overzicht van de door Van Vliet gepubliceerde werken (430-31). Een bibliografie en een index sluiten het boek af.

Na het enkele jaren geleden verschenen boek over Junius en zijn kring (Rolf Bremmer, ed., *Franciscus Junius F. F. and his circle* (Amsterdam, 1998)) vormt dit boek een nieuwe waardevolle bijdrage aan onze kennis van het onderzoek naar de oudere Germaanse talen in de zeventiende eeuw. Men krijgt een goed beeld van de denkwijze en het werk van Vlitius en van zijn relatie tot onderzoekers als Junius, waarbij blijkt dat hij ondanks die afhankelijkheid zeker eigen opvattingen had.

Arend Quak

L. Dhondt, e. a., *18de-eeuwse architectuur in België. Laatbarok — rococo — neoclassicisme* (Architectuur in België; Tielt: Lannoo, 1998, 224 blz., f170,-, ISBN 90 209 3356 6).

Wie nooit in België rondreist om het cultuuroed te bekijken weet niet wat hij mist. En wie er met dat doel wel komt weet na lezing van dit boek en het bekijken van de foto's, wat hij gemist heeft. Dat is natuurlijk niet altijd aan de actieve bezichtiger te wijten, want veel van de gebouwen die in dit deel over de achttiende eeuw van de architectuurgeschiedenis van België voorkomen, zijn in privéhanden en niet toegankelijk. Zij zijn echter zo aantrekkelijk op de plaat gezet, dat een nieuwe poging binnen te komen de moeite waard lijkt. Van de zeven geplande delen in de reeks zijn er nu zes verschenen. Het deel over de zestiende en zeventiende eeuw moet nog komen. Zij geven een overzicht van de ontwikkelingen in de architectuur op alle terreinen — religieus, burgerlijk, stads- en buitenhuizen, privé- en openbare gebouwen — en wel op het hele grondgebied van het huidige België. Dat is een verstandig besluit geweest, al is het dan inconsequent in dit deel alleen maar een Franstalige kaart van Vlaanderen op te nemen. Een Franse uitgave van de hele reeks komt gelijktijdig uit.

Luc Dhondt geeft aan het begin van het boek een kort historisch overzicht van de ontwikkelingen in de achttiende-eeuwse Oostenrijkse Nederlanden. De Oostenrijkers pasten het principe van een 'zachte' regering toe, met andere woorden, zij lieten veel aan de plaatselijke machthebbers over. In deze vreedstijd bracht een ongekende economische bloei een ware bouwwoede teweeg. Zo werden meteen de gebouwen vervangen die door de veroveringsoorlogen van Lodewijk XIV, vooral in Wallonië maar denk ook aan het bombardement van Brussel, verwoest waren. De religieuze instellingen lieten zich eveneens niet onbetuigd bij het investeren in gebouwen, omdat zij geen toestemming meer hadden hun grondbezit te vergroten. Dit duurde tot zij door de maatregelen van Jozef II in het nauw werden gebracht om na de komst van de revolutionaire legers zelfs opgeheven te worden. Maar dit alles was volgens Dhondt geen innovatief economisch proces. De rijkdommen kwamen slechts bij een kleine bovenlaag van de bevolking terecht, die bovendien sterke Franse invloed onderging. Desondanks bleven eigen trekken in de Zuidnederlandse architectuur bewaard.

Het boeiende van het werk is dat er ondanks hier en daar opsommende gedeeltes geen poging wordt gedaan om een strak schema op te stellen dat aangeeft hoe de diverse stijlen — laatbarok — rococo — neoclassicisme — elkaar opvolgden. De diverse medewerkers, J.-Chr. Hubert (laatbarok), Chr. Vachandez (rococo), D. van de Vijver (neoclassicisme tot de Franse Tijd en gedurende de Hollandse periode) en J. F. van Cleven (leefcultuur, en neoclassicistische architectuur in de Franse Tijd), laten zien hoe lang de barokke invloed nog in rococogebouwen

heeft doorgewerkt en hoe oudere vormen zoals de puntgevel toegepast bleven worden. Dat was het gelijktijdige van het ongelijktijdige. Verder geeft Van Cleven aan hoe het interieur van de huizen en buitenplaatsen onder invloed van de veranderende conventies en woonbehoeften werd aangepast. Enerzijds geschiedde dat door vooral Franse voorbeelden na te volgen, anderzijds hadden de specifieke omstandigheden in de steden hun uitwerking in de plattegrond. Het boek toont verder aan hoe de vormentaal van de architectuur per gewest, ja zelfs per stad geheel verschillend kon uitwerken. Dat kon het werk van de architecten zelf zijn, maar er moet — hoe wordt niet duidelijk gemaakt — ook invloed van de omgeving zijn geweest. Terwijl Gent en Antwerpen weelderige rococogevels met dito interieurs tot stand zagen komen was de buitenkant van de huizen in Luik veel soberder, terwijl de binnenkant even krullerig vorm werd gegeven als in de Vlaamse steden. Soms duikt ook een politieke dimensie van de gekozen architectuurvorm op. Bij de herbouw van de Brusselse markt kwam het bijvoorbeeld tot een tegenstelling tussen de gouverneur, de prins van Beieren, die een moderne vorstelijke stijl wilde aanhouden, en de gilden die het uiteindelijke meer traditionele resultaat, dat wij nu nog zien, wisten door te drijven.

De in het boek opgenomen hoofdstukken hebben een verschillende opzet, soms meer op de personen van de architecten gericht, dan weer meer met algemene lijnen. Het is de lezer ook niet altijd duidelijk waar en óf er foto's van het besproken gebouw zijn afgedrukt, want verwijfsnummers ontbreken. Onduidelijkheid heerst eveneens waar ontwerptekeningen zijn afgedrukt. Impliceert dat dat het gebouw niet tot stand gekomen is? Maar deze paar puntjes van kritiek doen niets af aan de lof, die deze publicatie moet worden toegezwaaid.

E. O. G. Haitsma Mulier

J. de Kruijff, *Liefhebbers en gewoontelezers. Leescultuur in Den Haag in de achttiende eeuw* (Dissertatie Utrecht 1999, Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse boekhandel. Nieuwe reeks IV; Zutphen: Walburg Pers, 1999, 360 blz., f79,50, ISBN 90 5730 080 X).

De boekgeschiedenis, in Nederland vanouds door een beperkte kring specialisten van het boek als object beoefend, heeft zich de afgelopen decennia krachtig vernieuwd door de cultuurhistorische injectie die zij vanuit het buitenland kreeg. Namen als Robert Damton en Roger Chartier mogen hier volstaan. Maar zo er een achterstand was, dan is ze sedert het omslagjaar 1987 toch snel ingehaald en misschien wel in een voorsprong omgezet. De obligate verwijzingen naar de grote trendsetters kunnen niet verhinderen dat Damtons uitdagende fresco's door gebrek aan goede hypothesen nu wat in hun eigen excellentie blijven steken, terwijl Chartier wel veel spannende suggesties aandraagt maar niet zo vreselijk veel steun biedt bij hun operationalisering. De vaderlandse onderzoeker wil, terecht, boter bij de vis. Strenge toetsing van andermans wilde gedachten is niet alleen zijn belangrijkste deugd maar ook zijn sterkste punt. Ginzburg, Schama, Brewer en noem maar op — ze mogen eye-openers zijn maar kunnen per saldo niet door de beugel. De Nederlandse boekhistorische *bent* is intussen vol overgave aan het 'ja, maar' -en geslagen. Ze bevindt zich thans in een — naar de standaard van de wetenschapsdynamiek gemeten — wervelende discussie, waarbij de studies van pioniers H. Brouwer, J. J. Kloek en W. W. Mijnhardt, B. van Selm en P. G. Hofstijzer uit 1987 en volgende jaren nog immer het ijkpunt vormen, maar de vragen en de nuances van het debat steeds meer door de zich uitdijende groep jongere onderzoekers worden bepaald. Zo tekenen zich langzamerhand de contouren van een Nederlandse leescultuur af, met krachtiger en breder trekken dan in de landen om ons